

12. mars, død eller levende

Rob Barrett

Andre sier 25. mars. Uansett, det er da ifølge sagnet at tjelden skal være på Loppasand, død eller levende. Og med tjeldens ankomst innledes det tre hektiske måneder med kontinuerlig fugletrekk mot nord. Da våkner naturen til liv etter en lang vinter, og da begynner fugleinteresserte å følge med på fuglenes ankomst i landsdelen.

Spør vi en tromsøværing om hvor mange slags fugl som finnes her nord, er svaret som oftest «tre – kråke, måse og småtitting». Men etter at vedkommende har tenkt seg om, ville antallet kanskje øke til 20–30. At det faktisk er observert mer enn 280 arter i landsdelen, og at nesten 200 av disse har blitt funnet hekkende nord for polar-sirkelen, er det få som har drømt om! Til

og med om vinteren, da de fleste fuglene har tatt til vett og flyttet sørover, kan vi lett finne 50–60 arter som er igjen her nord. At de klarer seg gjennom den tjukkeste mørketida, er nesten et under, men så lenge de finner mat, overlever de.

Det er ikke, som mange tror, kulda som tvinger fuglene sørover. Fuglenes fjærdrakt er som en ekte «dyne» å regne, og

gir en meget effektiv beskyttelse. Det er kun når det er lite mat å finne om vinteren at de blir tvunget til å flytte til bedre jaktmarker. For mange er det imidlertid mat nok her nord – i hvert fall for de som eter frø, bær, åtsel, fisk og andre sjødyr. Vi må heller ikke glemme det som menneskene etterlater seg eller gir fra seg. At vi gjennom vinteren holder et «kunstig» liv i mange måser og kråker som finner mat langs kaiene og midt i byen, og i mange småfugl som meiser og spurv gjennom vår mating på fuglebrett, et det liten tvil om.

Polarsnipen trekker gjennom Nord-Norge på vei fra overvintringsområdet rundt Nordsjøen til hekkeområdet på Grønland og i NØ Canada. De dukker plutselig opp i store flokker på bløtbunnsfjæra i blant annet Balsfjord og Porsangerfjord tidlig i mai og forsvinner like plutselig to-tre uker senere.

Foto: Espen Bergersen.

Men så kommer våren

Kort tid etter at sola kommer tilbake, begynner naturen (og vi!) å våkne, og allerede i slutten av februar eller tidlig i mars er de første trekkfuglene tilbake. Først på plass er *tjeld*, *fiskemåse*, *stær* og *snøspurv* – og velkommen skal de være. Tjeldens plystrende *tu-pii, tu-pii* i fjæra får alltid mye oppmerksomhet, og oppnår ofte et førstesides oppslag i lokalavisen. Den er som en start på eventyret som vil utfolde seg, med sola som stiger og nye fugler som kommer i løpet av de neste to-tre måneder.

«Men hvorfor blir ikke fuglene sørpå?», spør mange. «Det må da være mer behagelig å oppholde seg i Afrika eller Sør-Europa enn å flytte til en typisk nordnorsk sommer?» Jo, hvis det var mat nok, ville de nok ha holdt seg sørpå. Men hvis alle fuglene ble der sør, ville det fort bli stor konkurranse om både mat og hekkeplasser, noe som det er mer enn nok av her nord. Tenk på alle myggene og bjørkemålerne som vi plages med – for småfuglene er de kjempemat! Det ganske enkelt «lønner seg» for en liten fugl å reise nordover hvor den kan finne gode hekkeplasser og mat nok til å føre ett eller kanskje to ungekull.

Nordlendingene har alltid vært opptatt av trekkfuglenes tilbakekomst, og det finnes i kjøkkenskuffer på gårdene omkring mange lister med observasjoner av den første stær eller linerle. Siden midten av 1970-tallet har Tromsø Museum samlet inn slike opplysninger, først fra medlemmene i fugleforeningen (Norsk Ornitologisk Forening) som ble oppfordret til å rapportere datoene for de enkelte trekkfuglene i Troms, og senere fra det øvrige publikum gjennom en oppfordring til å delta i dette arbeidet gjennom museets nettsider. Siden 2003 har det sistnevnte gitt et viktig supplement til dataene som fugleforeningen har samlet inn. Disse dataene har blitt systematisert og lagret på

Fugletrekk i nord – en invitasjon til å bli med som feltassistent

I 2003 lanserte Tromsø Museum – Universitetsmuseet et nettsted hvor publikum kan delta i vår registrering av fugletrekk til Nord-Norge. Tilgangen til nettstedet finnes på museets hjemmeside <http://www.imv.uit.no>. Her har vi laget et opplegg som gir en kort innledning om fugletrekkets mysterier og en invitasjon til å delta i prosjektet gjennom en rapportering av ankomst-datoene hos 19 vanlige trekkfugl. Hver vår lages det ukentlig kart for hver av de 19 artene som viser alle observasjonene som vi mottar fra publikum. På denne måten håper vi å vekke interessen for fugl og vise at selv en enkelt

observasjon er en viktig brikke i et større prosjekt. Museumslæreren er også trukket inn i prosjektet med en tilrettelegging av dette for skolene på de ulike klassetrinnene.

På nettsidene er det lagt ut informasjon om når vi kan forvente at de enkelte artene ankommer landsdelen, hvorfor fugl trekker, hvordan fugletrekk ble oppfattet før i tiden, hvordan fugl finner veien, og trekkrutene fuglene bruker. Det finnes også en beskrivelse av de 19 artene og en oppsummering av tidligere års trekk. Oppskrift på bygging av

Å kikke på trekkfugl om våren er populært for både store og små. For å kunne se og bestemme fuglene er det lurt å ha med seg en kikkert eller teleskop og en god fuglebok.

Foto: Jan Henriksen.

fuglekasser er også å finne. Vi har mottatt mange positive tilbakemeldinger om arbeidet, og prosjektet har hvert år resultert i flere hundre fugleobservasjoner fra hele Nord-Norge. Gjennom dette får museet nå en enda bedre dokumentasjon på blant annet klimaendringens mulige effekt på landsdelens natur.

museet, og det foreligger nå en god dokumentasjon på fuglenes trekkvaner over en 30-års periode. En slik dokumentasjon er nå gull verdt i dagens diskusjon rundt mulige effekter av klimaendringene. Om det er slik at fuglene kommer tidligere om våren, slik som det er blitt bevist lenger sør, kommer vi tilbake til.

Det starter i mars

Først en kort beskrivelse av hvordan vårtrekket arter seg her nord. Som nevnt er de tidligste artene *tjeld*, *stær* og *snøspurv*. Så kommer *fiskemåse*, *vipe*, *skjærpiplerke*, *gravand*, *hettemåse* og *storspove* ikke lenge etter. Disse artene er tilbake i løpet av mars og tidlig april, mens det ennå er vinter her nord. Marka er dekket med snø, og mattilgangen til fugler flest er begrenset. Men karakteristisk for disse tidlige artene er at de alle

kan finne mat i fjæra. De kan med andre ord overleve mer eller mindre uavhengig av snømengden eller været forøvrig. Noen individer av alle disse artene overvintrer til og med i landsdelen.

Ved å bli her nord hele vinteren vil de som overlever oppnå fordelene overfor de som trekker sørover med å få førstevalget på territorier og reirplass. Dermed vil de ofte bli de første til å skaffe seg en make og sette i gang hekking. En tidlig hekking øker sjansen for at ungene overlever i reiret og blir flygedyktige.

Blant de tidligste artene som ankommer Nord-Norge er det interessant å observere *gravand* (se baksidebildet i dette heftet). Den er en forholdsvis ny art for landsdelen, og det kan tenkes at nettopp denne tidlige ankomsten gir den en fordel overfor andre ender som ankommer landsdelen senere når det gjelder etablering av reirplass.

De fleste av våre trekkfugler kommer hit for å hekke i regionen. Et unntak er snøspurven som dukker opp i mars. Snøspurven overvintrer i området rundt Kaspiahavet, og de fleste er bare innom oss på trekket videre til Nordøst-

Blåstrupens fargerike fjærdrakt er ikke til å ta feil av! I tillegg har den en usedvanlig vakker sang full av improvisasjoner, imitasjoner, trilling og bjellelignende motiver. Blåstruppen har to overvintringsområder, enten i Afrika eller i Pakistan og NV India. Om våren ankommer den Troms midt i mai.

Foto: Geir Rudolfson.

Grønland. De stopper her for å ete og fete seg opp før den siste etappen over Norskehavet, noe de må ha gode fettreserver for å klare. Et annet eksempel er *kortnebbgås*a som opptrer i stort antall i mai, ikke minst i Lofoten og Vesterålen, hvor de etter å ha fløyet nordover fra Danmark, raster og eter i flere dager eller uker før de legger ut på flukt videre opp til Svalbard. Et tredje eksempel er *polarsnipa*, som samler seg i store flokker i fjæra i Balsfjord eller Porsanger etter å ha fløyet nesten 2000 km uten avbrudd fra Nordsjøen. Her blir de i noen uker mens de legger på seg reserver nok til neste tur – også den til det nordlige Grønland og NØ Canada, nesten 3000 km unna, som de flyr «non stop»!

I mai skjer det

Gjennom våre registreringer ser vi at i starten er ankomsten av trekkfuglene rolig. Selv etter vel seks uker, det vil si midten av april, er mindre enn en fjerdedel av alle artene på plass. Men så øker takten betraktelig, den nesten femdobles, slik at så godt som alle er på plass i løpet av de neste 5–6 ukene og innen den første uka av juni.

Den raske økningen i antall nye arter mot slutten av april og tidlig i mai faller sammen med den siste snøsmeltingen, en minking i nedbørsmengde og økningen i temperatur, som alt fører til at naturen får virkelig fart på seg. Løvet spretter, småkrypene våkner og insektene klekkes. Da er det liv laga for småfuglene, og at så mange fuglearter

plutselig kommer samtidig, tyder på at en 'klimaterskel' nås mot slutten av april.

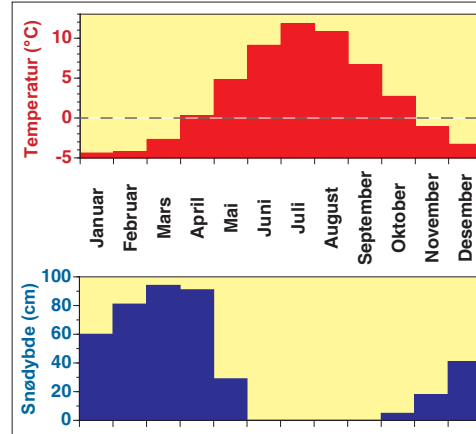
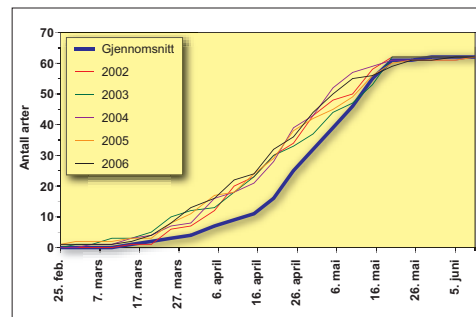
Fuglene vil egentlig gjerne komme så tidlig som mulig, for å øke sjansen til å erobre de beste hekkeplassene og de sprekeste makene. På denne måten vil de øke muligheten for en vellykket hekking, ja kanskje få frem to ungekull i løpet av den korte nordnorske sommeren. Men en tidlig ankomst må oppveies mot mulighetene til å overleve det dårlige været som vi kan ha i mars og april. Da er mattilgangen usikker, og fuglene kan lett få problemer med å holde kroppsvarmen, noe som vanligvis er enklere i mai.

Det er ikke plass her til å liste opp i hvilken rekkefølge alle trekkfuglene kommer, men en liste over mer enn 70 arter kan du finne på våre nettsider – på <http://www.imv.uit.no/trekkfugl/rekkefoelgen.html>

Øverst: Utvikling av vårtrekket i Troms de siste fem årene (tynne streker) sammenlignet med gjennomsnittet (blå strek). Kurvene viser hvordan trekkforløpet hos 62 fuglearter har de fem siste årene vært nesten en uke tidligere enn vanlig.

Nederst: Værdata fra Tromsø viser at snøen forsvinner i løpet av mai samtidig som nedbørsmengden minker og temperaturen øker. Dette gir gode livsbetingelser for mange av våre trekkfugl.

De to siste artene (med klar margin) på lista er *hagesangeren* og *sivsangeren*. Disse dukker vanligvis opp mot slutten av mai/tidlig i juni. Dette er nesten tre uker etter at slektingen *løvsangeren*, som også overvintrer i Sør-Afrika, har nådd landsdelen, og en måned etter *gransangeren*, som har litt kortere trekkvei fra landene rundt Middelhavet og i Nord-Afrika. To arter knyttet til våtmark, *knekkand* og *temmincksnippe*, overrasker kanskje med sin sene ankomst i siste halvdel av mai, men disse har da også en lange trekkroute fra henholdsvis tropisk Afrika og sentral-Afrika.

Er trekket påvirket av klimaet?

Det er stor variasjon i ankomstdato fra år til år, men med en nesten 30 år lang dataserie kan vi se et visst mønster. Våre data viser blant annet hvordan lokaltemperaturen påvirker vårtrekket. Ved å se på gjennomsnitts ankomstdato hos et utvalg av arter og gjennomsnittstemperaturene i mars-mai, avdekker vi en klar sammenheng mellom ankomst og temperatur. Trekket var for eksempel veldig sent i 1981, 1996 og 1997 da temperaturene var lave, men i 1989 og i de siste fem årene ankom halvparten av artene allerede innen midten av april. Med andre ord, dess lavere temperaturen er om våren, dess senere kommer fuglene. Ikke så overraskende kanskje, men så vidt jeg vet, er dette en av de få

såkalte fenologiske dataserier som her nord viser en slik sammenheng.

Til tross for de store variasjonene i ankomstdato fra år til år, ser det også ut som om trekkfuglene kommer tilbake tidligere etter hvert som årene går. Dette kan vi vise på to måter. Den ene er å se på det årlige trekkforløpet i forhold til gjennomsnittet, det vil si hvor mange arter som er registrert til en hver tid i løpet av våren. Den andre er å se på gjennomsnittlig ankomstdato for en rekke arter fra år til år. I de siste årene viser begge en klar tendens til at fuglene nå kommer tilbake tidligere enn før.

Dette er mest sannsynlig en reaksjon på global oppvarming, men det som er interessant er at de temperaturmålingene som utføres av for eksempel Vervarslinga for Nord-Norge, kun viser en liten antydning til økning i temperatur om våren. Dette betyr at trekkfuglenes tidlige ankomst de siste

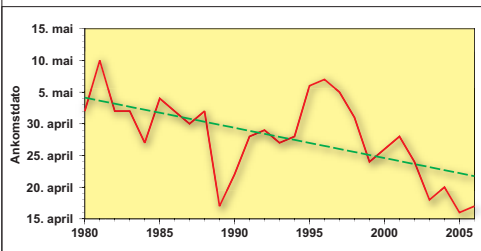
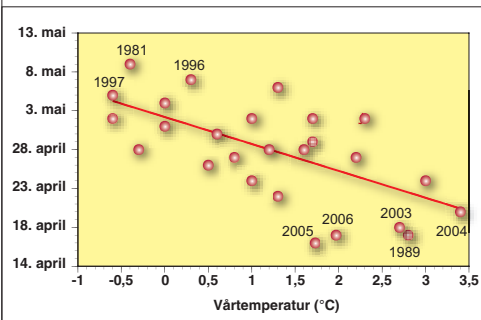
Øverst: Det er en klar sammenheng mellom trekkfuglenes ankomstdato og vårtemperaturen i Tromsø. Figuren viser gjennomsnittene for 31 arter, 1980–2006. Vårtemperaturen er gjennomsnittstemperaturen for mars, april og mai.

Nederst: Her ser vi hvordan gjennomsnittsdatoen for førstegangsobservasjon av 31 arter i Troms er blitt gradvis tidligere og tidligere siden 1980 til tross for store variasjoner fra år til år.

årene ikke utelukkende kan tilskrives en økning i den lokale temperaturen. Det må finnes andre forklaringer – men hva? Er det en sammenheng med fremskyvningen av vårtrekk her nord med tilsvarende fremskyvninger lenger sør i Europa? En rekke studier i Storbritannia, Danmark, Sverige og andre europeiske land viser nemlig at også fuglene der kommer tidligere og tidligere.

En kompliserende faktor er at våre trekkfugler følger to hovedruter på vei nordover. Noen trekker nordover langs kystene av Vest-Europa, mens de fleste småfuglartene kommer lenger østfra og følger en rute nordover langs Østersjøen og så mot nordvest over fjellovergangene ved for eksempel Skibotndalen, Dividalen og Sjørdalen til Troms, eller videre nordover mot Øst-Finmark. Dette betyr at vi må ta hensyn til to forskjellige temperatur- og klimaregimer når vi skal se på trekktidene i forhold til vær og vind. En annen ting som vi må ta i betraktning er forskjellen mellom fugl som trekker fra fjerntliggende vinterområder, for eksempel tropisk Afrika, og de som overvintrer mye nærmere Norge, for eksempel i Vest-Europa eller rundt Nordsjøen. Det er nemlig vist at fugl som trekker fra Sentral-Afrika, også begynner trekket tidligere enn før, noe som kan være uavhengig av været i Europa og kanskje heller er en respons på klimaendringer lenger sør.

For å kunne avgjøre hva det er som påvirker trekktiden her nord, er vi avhengig av lange tidsserier. Dette betyr at vi må fortsette å samle fugle-

trekkopplysninger, og jeg håper derfor at så mange som mulig vil delta videre i det som etter hvert har blitt en meget spennende og verdifull undersøkelse. ●

Litteratur.

I Ottar nr. 233 «Naturen på flyttfot» (utgitt høsten 2000) finner man flere opplysninger om hvorfor fuglene trekker, hvor de trekker og hvordan de finner veien – se Karl-Birger Stranns artikkel «Fugletrekk i Nord-Norge». Anbefales! En mer vitenskapelig analyse av trekkfugldataene fra Nord-Norge er oppsummert i to artikler, én på engelsk i tidsskriftet Bird Study 49 (2002, s. 270–279) og én på norsk i Norsk Ornitologisk Forenings tidsskrift Vår Fuglefauna 26 (2003, s. 11–15).

De fleste av våre trekkfugler forlater landsdelen om vinteren. Det finnes imidlertid enkelte arter som kommer hit for å overvintre, enten hvert år, som for eksempel fjærplytt, eller kun i enkelte vintre. Sidensvans som avbildet her er en art som hekker hovedsakelig lenger øst i Europa og Russland, og overvintre i Nord-Norge når det er mye rognebær å finne. Da vil de også oppsøke plasser hvor det er lagt ut mat til andre småfugl, og er særlig glad i overmodne epler.
Foto: Karl-Otto Jacobsen.

Forfatteren:

Rob Barrett er marinbiolog og førsteamanuensis ved Fagenhet for zoologi, Tromsø Museum – Universitetsmuseet. Han er også medlem av Troms avdeling av Norsk Ornitologisk Forening, som har samlet inn mange tusen observasjoner av trekkfugl i landsdelen siden 1970-tallet.
E-post: Rob.Barrett@tmu.uit.no

